

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ СИСТЕМ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН І ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОДІЛУ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Савчин М.В.,

*д.ю.н., проф., директор Центру правотворчості
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гальо Є.В.,

*магістрант факультету європейського права та правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

1. Вступ. Питанням трансформаційних процесів конституційних систем присвячена чимала як зарубіжна, так і вітчизняна література. Сучасні компаративні дослідження трансформаційним процесам конституційних систем мають свій початок від дослідження їх особливостей в країнах Південної Європи та Латинської Америки, в яких у період 1970 – початку 1980-х років відбулися процеси демократизації. Аналізу теорії і практики трансформаційних процесів у країнах Центральної та Східної Європи присвячене комплексне дослідження групи відомих вчених (Л. Даймонда, У. Рейсінгера, В. Банса, Г. Кічельта, Х.Дж. Лінца, А. Степана, А. Пшеворського, М. Альвареса, Х.А. Чейбуба, Дж. Снайдера та інших) [7]. Це дослідження підкреслює тісний взаємозв'язок між ефективністю економічних реформ та демократичних перетворень у суспільстві, формування режиму верховенства права, життєздатності демократії та упередження націоналістичних конфліктів, вплив історичної спадщини на стратегію демократії та побудови консолідованої демократії.

Сучасні процеси демократизації у світі розглядаються у контексті третьої хвилі розвитку суспільно-політичних інститутів [10]. У цьому контексті переосмислюється парадигма влади, оскільки її природа змінюється в умовах переходу суспільства з індустріального до інформаційного, в умовах якого головним джере-

лом влади є не природні і фінансові ресурси, а знання й інформація [6].

2. Особливості трансформацій державних систем країн Центральної та Східної Європи. Низка дослідників відзначає, що суспільним трансформаціям у країнах Центральної та Східної Європи (далі – ЦСЄ) передували процеси демократизації у країнах Латинської Америки та Південної Європи. Мається на увазі падання авторитарних режимів в Греції (1972), Португалії (1973), Іспанії (1978), а також у деяких країнах Латинської Америки – Бразилії (1982), Аргентині (1984), Чилі (1990) та в деяких інших. Екстраполюючи ці процеси на суспільно-політичні перетворення у країнах Центральної та Східної Європи, можна дійти висновку щодо існування певної логіки та закономірностей у розвитку суспільно-політичних інститутів у глобальному вимірі. Разом з тим, на думку А. Пшеворського ліберально-демократичні процеси мають успіх у тому випадку, якщо вони супроводжуються компетентними економічними реформами [7, с.215-236], що здійснюються ефективним і сильним урядом [8, с.48-63].

Відомі політологи Х. Лінц та А. Степан виділяють шість основних моделей переходу від авторитаризму до демократії. Перша модель полягає у збереженні конституції, створеної недемократичним режимом з деякими недоторканими елементами і складною процедурою внесення змін. Забезпечуючи певну наступність у розвитку політичної системи, вона ускладнює процедуру внесення змін до конституції (Чилі).

Друга модель передбачає збереження номінальної конституції в умовах реального переходу до демократії. Ця модель дозволяє реалізувати деякі положення конституції, однак вона містить у собі потенційні загрози, які не відповідають умовам переходу до демократії (СРСР, Югославія).

Третя – створення конституції тимчасовим урядом з юридичним збереженням недемократичної влади. Вона заснована на запереченні наступності із попереднім політичним режимом, однак закладає в основний закон протиріччя, яке повинно бути вирішено пізніше (Португалія).

За четвертою моделлю використовується формально-демократична конституція, а фактично – недемократичні інсти-

туції, для вирішення завдання щодо консолідації демократичних сил (Бразилія).

П'ята передбачає поновлення колишньої демократичної конституції, що дозволяє уникнути спори щодо конституційних альтернатив швидкого вирішення проблем легітимації нової влади. Вона супроводжується проблемою неврахування змін у суспільстві та пристосування до них політичних процедур та інститутів демократії (Аргентина, Уругвай).

Шоста модель передбачає вільне створення конституції, заснованої на народному виборі. Зокрема, в Іспанії конституція була прийнята конституційною асамблеєю з наступним схваленням на народному референдумі [3, с.81-82].

Російський конституціоналіст, політолог А. Медушевський, власне, і розглядає іспанську модель переходу від авторитаризму до демократії як найбільш оптимальну, характеризуючи її як договірну політичну трансформацію (*reformaractada*). Цей перехід відбувався у декілька етапів: смерть генерала Франко як каталізатор кризи, реставрація монархії і зміна легітимності влади; ерозія політичних інститутів диктатури, зміна політичного персоналу і символів; амністія; прийняття закону про політичну реформу; досягнення суспільного згоди шляхом взаємних компромісів [3, с.83].

На думку білоруського вченого Г. Колодко, в основі трансформаційних процесів у посттоталітарних країнах лежать п'ять основних постулатів [2, с.66-67]. По-перше, інституційні рішення повинні стати продуктом еволюційного, планомірного і цілеспрямованого розвитку з метою забезпечення швидкого та сталого розвитку суспільства. По-друге, величина суспільного сектора менш важлива, ніж політика уряду і способи здійснення змін. По-третє, лібералізація економіки та приватизація повинні здійснюватися ефективно діючим, а не слабким урядом. По-четверте, важливе значення має реформування правової системи, яка сприятиме ринковій економіці. По-п'яте, успіх трансформацій залежить від передачі частини повноважень органам місцевого самоврядування і забезпечення його самодостатності [2, с.155-157]. Таким чином, основою трансформаційних процесів переходу від

авторитаризму до демократії є реформування суспільних інститутів.

Вітчизняний політолог, проф. І. Кресіна, аналізуючи передумови та перебіг суспільних трансформацій у країнах Центральної та Східної Європи виділяє певні їхні закономірності. В основі закономірностей цих процесів лежать такі ознаки: формування політичної свідомості щодо ставлення до демократії; делегітимація тоталітаризму й авторитаризму та масова підтримка демократичних перетворень; конституційне визнання прав людини й основоположних свобод та належні їх гарантії; чітка ідентифікація демократія із ринковою економікою та ліберальними свободами; міжнародна підтримка ліберально-політичних перетворень в економічній та соціальній сферах [9, с.22-23].

Після аналізу окремих ознак суспільних перетворень приділяється увага проблемі темпів перетворень, на які впливають наявність демократичних традицій (парламентаризму, свободи політичної діяльності, рівень розвитку політичної культури тощо). На перебіг трансформації також вплинули процеси по формуванню власної державності (пострадянські держави) та здійснення реформ (постсоціалістичні держави). Серед інших факторів також відмічається зміст політичного реформування, зовнішні і внутрішні чинники, форма переходу до демократії, масштаби залучення суспільно-політичних сил, а також інституційні передумови.

На основі цього аналізу І. Кресіна виділяє такі основні закономірності трансформації суспільно-політичних інститутів у країнах Центральної та Східної Європи: швидкість перетворень залежить від накладання інституційних передумов на історично сформовані демократичні традиції; одночасне формування національної державності із економічними і політичними перетвореннями зумовлює їх поетапний, поступовий характер; повільні темпи і невиразні результати трансформацій спричинені відсутністю економічних та соціальних передумов, що перетворює процес демократизації у боротьбу між політичними силами за владу; на процес демократизації впливає історичний досвід, традиції, політична культура окремої країни; демократія є продуктом обмеженого державного втручання у приватне життя, сформованої рин-

кової економіки, достатньо оформлених груп інтересів та політичні партії [9, с.25-26].

3. Конституційні перетворення: еволюційна і революційна моделі. Серед одних із порівняльних аналізів становлення конституційних моделей політичних моделей із точки зору сучасного конституціоналізму було здійснено професором Інституту східного права Кельнського університету Г. Бруннером [1]. На його думку, проблемою перехідного етапу розвитку конституційних моделей є питання їх легітимності. Це пов'язується із тим, що конституція будь-якої країни розрахована на тривалий час свого функціонування: «Вона являє собою на довший період розрахований основний порядок якогось політичного суспільства, який природно не передбачає свого кінця» [1, с.1]. На основі того, що чинність самої конституції розраховано на невизначений термін, відповідно можливість перегляду конституції та визначення його порядку складно передбачити. Зміна конституційної моделі, на думку Г. Бруннера, залежить від конкретних історичних обставин. Головним при цьому є забезпечення легітимності процесу перегляду конституції та прийняття на новій. Особливо це стосується перехідного етапу розвитку суспільно-політичних інститутів, оскільки зазначена «проблематика гостро виявляє себе у часи політичного перелому, власне при переході від тоталітарної чи авторитарної диктатури до демократії». Процес установлення конституції на перехідному етапі тісно пов'язано із процесом згортання авторитарних режимів, при яких говорити про конституційний порядок можна лише умовно. Часто зміна таких політичних систем супроводжується революційною ситуацією. Загалом,

Г. Бруннер, не є прихильником встановлення конституційної моделі шляхом революції, але інколи іншого виходу для розв'язання політичної ситуації немає. За таких обставин утвердження конституційного порядку вимагає «конечних дій, виконання яких демократичним способом є неможливим».

Дослідження особливостей перехідного етапу розвитку конституційного процесу розглядається Г. Бруннером через призму основних проблем прийняття конституції, особливостей перехідного періоду окремих країн, парламентського процесу при-

йняття конституцій, конституційні референдуми, аналізу особливостей конституційної модернізації в Польщі. На основі цього аналізу німецький вчений розглядає можливість конституційної модернізації чотирма шляхами: конституційний референдум; конституційні збори; парламентську процедуру; прийняття тимчасової конституції з метою регулювання процедури прийняття нової конституції [1, с.32-34].

На нашу думку, після ліквідації принципу однопартійності політичної системи та із розпадом Радянського Союзу у пострадянських і постсоціалістичних країнах по різному відбулися трансформаційні процеси державних систем. На зміну монізму форми держави необхідно було формувати нові інституції, характерні для полікратичної форми держави.

До першої групи країн ми відносимо Польщу, Словаччину, Словенію і Чехію. Вони були сателітами Радянського Союзу і відновивши власні демократичні традиції порівняно у короткі строки зуміли істотно реформувати свої конституційні системи на позиціях класичного конституціоналізму.

Другу групу країн складають переважна більшість балканських країн, в яких відбулася низка неоднозначних процесів, пов'язаних із міжетнічними конфліктами, які ще були закладені міжнародною системою на рубежі XIX-XX ст.ст. та практикою державного управління комуністичними урядами. Для балканських країн до періоду формування прорадянських маріонеткових урядів більш характерним було авторитарне правління, аніж демократичне. Тому формування конституційних систем згідно із постулатів класичного конституціоналізму було ускладнено і сьогодні воно має незавершений характер.

Третю групу країн складають країни Балтії, які були у свій час анексовані Радянським Союзом і з моменту виходу із його складу акцентували увагу на поновленні своєї державності. Реформування інститутів влади у країнах Балтії відбулося на позиціях класичного конституціоналізму, оскільки в його основу було покладено захист основоположних прав і свобод людини як головний критерій ефективності владних інститутів та функціонування політичної системи суспільства.

Четверта група країн цього трансформаційного простору (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Молдова, Росія, Угорщина) на сьогодні більше тяжіє до авторитарної традиції. На цьому фоні виділяються Грузія та Україна, в яких сьогодні зберігаються істотні елементи авторитарної традиції, що є власне перешкодою переходу конституційних систем до класичного конституціоналізму. Формі держави Грузії у порівнянні із Україною притаманно більше елементів монархичності, що пов'язано із концентрацією влади в руках президента. В Україні влада є менш концентрованою, однак є невирішеними проблеми корупції в інститутах влади та функціонування незалежного та неупередженого суду. Політичні системи обох країн ще не цілком стратифіковані й структуровані, що проявляється у клієнтельській політичній діяльності, коли партії розглядаються як інструмент реалізації інтересів певних ділових кіл [5].

У контексті порівняльного аналізу щодо реформування суспільно-політичних інститутів аналіз реформи конституційної реформи в Україні необхідно виходити з двох аспектів її розуміння: як цілісної сукупності, як підсистеми суспільства. У першому випадку реформування означає вдосконалення окремих елементів конституційної системи, впорядкування системи зв'язків між ними з метою досягнення найбільш ефективного прийняття політико-правових рішень. В другому – може йтися або про пристосування конституційної системи до середовища, або про таке її реформування, коли політична підсистема сама здатна впливати на інші суспільні підсистеми, стимулюючи їх еволюцію [4, с.108]. Дві хвилі революцій в Україні – Помаранчевої та Революції гідності засвідчили, що криза державних і правових інституцій занадто глибока. Тому нагальним завданням є рішуча судово-правова реформа та забезпечення балансу повноважень у трикутнику: парламент – глава держави – уряд, в основі якого мають бути покладені конструктивний вотум і вотум довіри, які є сучасними інструментами подолання політичних криз і забезпечення принципу поділу влади. Насамкінець, важливою є реформа публічної адміністрації і становлення реального і самодостатнього місцевого самоврядування.

4. Висновки. З наведеного нами аналізу видно, що процеси розвитку конституційних систем перехідного типу є складними і неоднозначними. На стан і динаміку конституційної системи конкретної країни впливають відповідна політична і правова спадщина, рівень розвитку правової і політичної свідомості й культури, рівень розвитку державних і політичних інститутів, модель взаємовідносин між державою та політичними партіями та громадськими організаціями, засади формування державної політики та ступінь участі політичних інститутів у виробленні державної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бруннер Георг. Конституціодавчий процес у Німеччині та Східній Європі. – Кельн, 1994. – 34 с.
2. Колодко Г.В. Глобализация и перспективы развития пост-социалистических стран. – Минск, 2002.
3. Медушевский А.Н. Сравнительное конституционное право и политические институты: Курс лекций. – М.: ГУ ВШЭ, 2002.
4. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: Монографія / За ред. І.О. Кресіної. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – С. 108.
5. Савчин М.В. Конституційна система України: від номінального до класичного конституціоналізму // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 4.
6. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Пер. с англ. – М.: Издательство АСТ, 2004. – 669 с.
7. У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи: пер. з англ. / За ред. Д. Гузіні; гол. ред. серії і автор передм. Дж. Перлін; наук. ред. О. Кокорська. – К.: Ай Бі, 2003. – 342 с.
8. Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке / Пер. с англ. – М., 2006.

9. Цветков В.В., Кресіна І.О., Коваленко А.А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: Монографія. – К.: Видавничий Дім Ін Юре, 2003.
10. Samuel P. Huntington. The Third Wave: The Democratization in the Late Twentieth Century. Norman: University of Oklahoma Press, 1991.